

**ОРГАНИЗАЦИЯ НА САКРАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО
В ИЗТОЧЕН РУПЧОС, СРЕДНИТЕ РОДОПИ
(ЛОКУС И РЕГИОНАЛНИ МОДЕЛИ)**

Константин Рангочев

*Институт по информатика и математика при Българската академия на науките,
Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „ОНГЪЛ“*

**ORGANIZATION OF THE SACRED SPACE
IN EASTERN RUPCHOS, MIDDLE RHODOPE MOUNTAINS
(LOCUS AND REGIONAL MODELS)**

Konstantin Rangochev

*Institute of Mathematics and Informatics, Bulgarian Academy of Sciences,
Ongal Association of Anthropology, Ethnology and Folklore Studies*

Abstract: The sacralization of the space is *a sine qua non* for Bulgarian folk culture. This paper analyzes sacred places in the region of Eastern Rupchos in the Rhodope Mountains. The author views the vertical organization of the sacred space in this region as archaic and dating from the period before the Ottoman invasion in the Bulgarian lands at the end of the 14th century. It is hypothesized that this vertical organization of the sacred space has been preserved for a long period (up until the 20th century) in this region due to the well-developed cult of the Sun in the Rhodopes that could be traced back to the beginning of the first millennium BC.

Keywords: ethnology; popular religiosity; Orthodox Christianity; Islam; sacredness.

„Очевидно в съзнанието на архаичния човек реалността се проявява като сила, действено и дълготрайно. По този начин истински реалното е *сакралното*, защото единствено то е абсолютно, действа ефективно, създава и прави нещата да траят. Неизброимите жестове на освещаването – на пространства, предмети, хора и т.н. – издават до каква степен примитивният човек е обзет от реалното, от жаждата за *битие*.“ (Елиаде 2002: 18)

1.0 Сакрализацията на пространството е *sine qua non* условие за съществуването на българската фолклорна култура. И това е условие, което не се нуждае от доказване. Основният въпрос, който възниква е: за какъв тип пространство става дума? Известно е, че в българската фолклорна култура е отразено специфично митологично разбиране на пространството. То се представя не във вид на признаков континиум, а като съвкупност от отделни обекти, носещи

собствени имена (Лотман, Успенский 1973: 288). От тук следва, че колкото повече обекти от описваното пространство са назовани, толкова това описание е по-богато¹. Но самото описание посредством имена на обекти от митологичното пространство придава ограничен и затворен характер на самото пространство. „Преди 101 години Риман е казал, че съществуват две и само две възможности: или пространството е дискретно, тогава неговата метрика е заложена в него самото, тя се дава чрез прост сбор от дискретни елементи; или пространството е непрекъснато, тогава неговата метрика не може да бъде заключена в него самото, а трябва да се определя, по тогавашната терминология на Риман, от външни сили.“ (Тамм 1956: 91) Ако чрез своята теория А. Айнщайн показва, че метриката на нашия реален свят – четримерното пространство-време се отнася към втория от посочените от Риман типове – т.е. определя се от масата и раличните видове енергии, то сакралното пространство безусловно спада към първия тип². Всичко това означава, че ако има обекти – има и пространство, няма обекти – пространството е „празно“³. В символния континуум на езика обектите са представени със собствените им имена – т.е. сакралното пространство е пространство, което е изградено от собствени имена. „В начало беше Словото, и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото. То беше в начало у Бога.“ (Иоан 1: 1–2)⁴ Безспорно е, че фолклорната култура е култура, ориентирана към собствените имена. От друга страна значението на имената за човешката култура е огромно: „...и с каквото име назоваваше човека всяко одушевено същество, това му остана името.“ (Битие 2: 19). Особено е важен фактът, че зад имената (оними и отчасти апелативи) стои огромен културологичен контекст⁵. Онимите и апелативите, съдържат в себе си, в компресиран

¹ Нещо повече – предполага се съответна йерархичност на описанието: „Обкръжаващото човека пространство се характеризира не толкова с топографска, но и със семантична дискретност. С други думи на различни части от пространството като правило се приписват различни значения от най-общ вид: положителни или отрицателни.“ (Байбурин 1983: 34–35)

² Срв. „За религиозния човек *пространството не е еднородно*; то притежава прекъснатости и накъсаности: има отрязъци пространство, качествено различни от други. <...> Нещо повече, за религиозния човек тази простнанствена нееднородност се изразява в опита за противопоставяне на свещеното пространство, единствено *реално*, което *реално съществува*, и всичко останало, безформената повърхност, която го заобикаля.“ (Елиаде 1998: 13)

³ А това съвсем не означава не-пространство или липса на такова. В случая е уместна аналогията с понятието „празно множество“ от математическата Теория на множествата: Множество, което няма елементи се нарича празно множество.

⁴ Библейските цитати са според изданието на Св. Синод на Българската православна църква (Библия 1991).

⁵ „Ние приемаме за единица на езиковия код името на божеството или митологичния персонаж, появяващо се в езиковото съобщение и кодиращо единиците на най-високото митологично ниво.“ (Огибенин 1965: 193).

вид, значителна културна информация⁶. От една страна онимите са най-интимната част от лексиката на един език, но от друга са и най-общата и семантично най-натоварената лексикална категория⁷. В този смисъл вписването (или изваждането) на едно име в една верига от имена е вписване (или изваждане) в и от една традиция – културна, политическа, религиозна и т.н. „Египтяните чувствали, че унищожавайки имената на своите врагове, те им причиняват реална вреда.“ (Франкфорт, Франкфорт, Уилсон, Якобсон 1984: 33). Затова и огромните списъци с имена, генеалогииите на персонажите⁸, изпълващи древните текстове, съвсем не са случаен, а напълно органичен и конституентен елемент от тях. Важно е да се подчертае, че онимите са средство за компресиране, съхраняване и предаване на съществена за етноса информация – културна, историческа, социална и т.н.⁹ и тяхното изследване би дало нов поглед върху различни културни явления: „И така, митът е име“ (Лосев 1930: 238). Онимите са не само междинното звено, свързващо действителността и дискурса, те създават и конституират самата действителност: „Всяко нещо, което е съществувало, вече си е получило името“; (Еклесиаст 6: 10). Така че сумата от онимите и апе-

⁶ И от тук невъзможността да се „преведе“, освен описателно и следователно само приблизително, на друг език едно име. Класически е примерът с „Бай Ганьо“, който дори и за нашите балкански съседи е достатъчно тъмен. Ср. в тази връзка мнението на Лао Дзъ: „Име, което може да се именува, не е трайно име.“ (Лао Дзъ 1980: 25)

⁷ Вж. в този план борбата на различните политически групи в европейските общества – при всяка кардинална промяна на политическата система – една от първите задачи е да се посегне върху онимите – така е във Франция след 1789 г., в Русия след 1917 г., в България след 1944 г. Обикновено се започва с агресия към пространството и особено към градската топонимия, след това антропонимията – създава се нова именна система, за да се стигне до нов календар (Френската буржоазна революция). Подобен е и процесът, който се осъществява при идване на леви партии на власт в една страна – веднага започва „демократизация“ на правописа – например реформата на правителството на Ал. Стамболийски през 1921 г. в България. Ср. от тази гледна точка идеята на Ю. Лотман и Б. Успенский за „експанзия на митологичното съзнание“ в определени исторически периоди (Лотман, Успенский 1973: 296).

⁸ „Сагата се спира на генеалогията. Авторът обикновено разказва за предците на героя. За скандинавците от тази епоха по-съществено е да се знае родословието на човека, отколкото неговите координати на хронологичната скала. Ако са известни произхода и мястото, на което живее, указани са неговите роднини, брачни съюзи с други семейства, приятелски връзки, то за него е казано достатъчно за това, че средновековният човек с достатъчна точност го е локализиран в съзнанието си и е можел да следи събитията от неговия живот, без да задава излишни въпроси в коя година от Рождество Христово тези събития са станали“ (Гуревич 1990: 76–77).

⁹ „Собственото име винаги трябва да бъде за критика обект на най-напрегнато внимание, доколкото собственото име – това е, може да се каже, кралят на означаващите; неговите социални и символични конотации са много богати.“ (Барт 1994: 432).

лативите дава общата сума на елементите от действителността¹⁰. А както вече е ясно, основните измерения на сакралното пространство се характеризират с географска и семантична дискретност. Важни са обектите, които го изграждат (т.е. техните имена¹¹), всичко останало няма значение. Чисто количествено, сакралното пространство се състои от сумата на имената на обектите, които го изграждат¹². Нещо повече – „... религиозният човек може да живее само в сакрален свят, тъй като само такъв свят участва в битието, *съществува реално*. Тази религиозна необходимост изразява една неутолима онтологична жажда. <...> Непознатото пространство, което се простира отвъд неговия „свят“ <...> – това профанно пространство представлява за религиозния човек абсолютно небитие.“ (Елиаде 1998: 45) Иначе казано – битийността на сакралното пространство (като единствено „реално“ пространство) се определя от именоването на неговите елементи, а липсата на имена показва съответно „липса“ на пространство. От тук могат да се направят няколко важни заключения: колкото е по-висока степената на сакралност на един пространствен обект, толкова повече оними могат да се очакват в непосредствената му околност; вътрешното групиране на онимите също е от значение за степената на сакралност – по-високата степен на сакралност се очаква да бъде реализирана чрез струпване на оними, показващи пряка връзка с сакралния свят (и/или с доминиращата конфесия в региона)¹³.

2.0 Конкретната реализация на описаните принципи е уникална за всеки регион – неговата сакрална география и специфичната организация на сакралното му пространство са се конституирали по различни поводи, по различни причини и съответно по различни начини. Например: празникът *Свети Пантелей*¹⁴ (Св. вмч. Пантелеймон – 27.07.) е типичен за Североизточна България, Тракийската низина, Средните Родопи, има множество параклиси, посветени на него и пр., но почти не се среща в Средна Западна България;

¹⁰ Ср. точно противоположната гледна точка, типична за западноевропейския позитивизъм от края на XIX в.: „Имената са праздни надписи, съ които историкът, който разглежда нещата основателно, няма защо да се занимава.“ (Льо Бон 1905: 80)

¹¹ „Собствените имена ... заемат в нашия езиков код особено място: общото значение на собственото име не може да бъде определено без позоваване на кода.“ (Jakobson 1971: 131).

¹² „Подобно на това, както основният празник (ритуал) се разгръща в най-сакралното място (някакъв център на вселената) и в най-сакралното време <...>, така и изборът на това име, което е било в митологичния персонаж в епохата на първотворението, за редовия член на колектива то (името) възстановява номенклатурната и ипостазна приемственост вътре в дадената традиция и обезпечава транслацията на културните модели във времевата последователност с най-малки загуби.“ (Топоров 1979: 149)

¹³ Срв. връзката на хипотетичните топоними *Кръста – Могилата – Лъката* с православната конфесия и тяхната низходяща сакралност.

¹⁴ Диалектната лексика в настоящия текст се изписва с курсив и ударените гласни са подчертани.

празникът (*сборът*) на гр. Дряново, Великотърновско е на Петковден (Св. Петка Българска –14.10.), защото съществува легендарно сведение, че мощите на св. Петка през 1234 г. са минали през гр. Дряново при пренасянето им от цар Иван Асен II в Велико Търново; в с. Драгушиново, Самоковско на Тодоровден (първата събота на Великия пост) винаги се прави курбан с раци¹⁵ като спомен за голям разлив на р. Искър, последващо събаряне на православния храм „Св. Теодор Тирон“ и на почти цялото село от наводнение; сакралното пространство на гр. Самоков (**Рангочев 2014**: 322–329.) е конституирано от четири храма, посветени на Св. Богородица (**Рангочев 2006а**: 265–270) и т. н.

3.0 Обект на конкретни наблюдения¹⁶ е регионът на Източен Рупчос (съвпадащ с днешната община Лъки)¹⁷ днес се състои от град Лъки, селата Балкан махала, Белица, Борово, Дряново, Джурково, Крушово, Лъкавица, Манастир и Югово, както и някои махали¹⁸. Теренът е високопланински, селата са разположени на височина от 750 до 1500 м надморска височина. Източен Рупчос е сложен в етнокултурно отношение. В него от векове съжителствуват представители на две конфесии – християнство и ислям. Районът е заобиколен от големи и за двете конфесии култови средища – за християните това е Бачковският манастир „Успение на Прсв. Богородица“, а в края на ХХ в. се добавя *Кръстов*¹⁹ и строящият се там манастир; за мохамеданите – *Енихан тепе*. Освен това, тези култови средища имат утравквистичен характер²⁰. Това днес е особено характерно за *Кръстов*. За организацията на пространството е важно да се подчертае, че селищата в Източен Рупчос в края на ХІХ и началото на ХХ в. са съставени от махали. Може да се предположи, че в района е имало движение от пръснати махали към събрано (повече или по-малко) село и обратно към махали. Вероятно стимул за това са били и разрушенията по време на Руско-турска война от 1877–1878 г. и последвалият я „Сенклеров бунт“ (Енциклопедия „България“ 1986: 805–806), в който българомохамеданите от региона вземат активно участие. Обща особеност на всички села в района е,

¹⁵ *Рачник* – ориз на фурна с цели рачета, които са уловени през Тодоровата седмица от вадите в ливадите около р. Искър.

¹⁶ Материалите от теренните етноложки експедиции се съхраняват в Архива на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „ОНГЪЛ“ (ААО) и Общински поселищен архив – гр. Лъки (ОПА-Лъки).

¹⁷ Вж. (**Рангочев 1999**: 227–230).

¹⁸ Днешният град Лъки не е обект на изследването, защото той е конституиран като град едва през 50-те години на ХХ век.

¹⁹ Манастирът на връх *Кръстов* официално носи името „Манастир „Св. Троица“ – Кръстова гора“. Но за жителите на Източен Рупчос от край време той е *Кръстов* (Бедров 2003а). Вж. и (**Бедров 2003б**: 180–184)

²⁰ Вж. в (Дичев, Хайтов 1965: 27–28) описание на съвместното участие в курбана на *Енихан тепе* на християни и мохамедани от региона на Източен Рупчос. Срв. (**Рангочев 2012**: 187–198).

че те са разположени предимно на един планински склон, а рядко една махала е на срещуположния склон.

3.1. Село Дряново. Населено е изцяло с българомохамедани. Разположено е на един склон. Доминиращо над селото е билото на *Гергя* (най-вероятно старото име на билото е било *Свети Герге*). На същото било в непосредствена близост са фиксирани топонимите *Димовица*, *Килия* и *Тюрбятя*. На *Гергя* има останки от тракийски гробове, християнски параклис и мюсюлманско тюрбе. Пак там на 04.05.2014 г. е осветен новопостроен параклис „Свети Георги“²¹. След като се окосят ливадите (края на юли) на *Гергя* се извършва общоселският курбан. Джамията (днес разрушена) се е намирала в центъра на селото, до нея е било и гробището. Много е вероятно селото да се е намирало между джамията и *Гергя* (под *Гергя* днес са най-старите къщи в селото, вече изоставени). Село Дряново се е разрастнало до *Дряновската река*, зад която се намира днес гробището. Във вертикален план най-високото място е *Гергя*, след това е селото, в средата на което (днес!) е била джамията и най-долу, но и зад реката – гробището.

3.2. Село Белица. Населено е изцяло с българомохамедани. Единственото село в Източен Рупчос, което е разположено на относително равно място – само на десния бряг на *Белишка река (Чая)*. Съставено е от две махали: *Горна* и *Долна*. Между двете махали е центърът с мястото на джамията (днес разрушена). Над *Горната махала*, но до реката на десния бряг е гробището. Във вертикален план най-високото място е *Кръстов*, след това е селото с джамията в центъра и гробището над *Горната махала*, най-долу, но зад реката е полянката, на която се правят *мевлюти*²² и общоселски курбани. Над селото, до водопада и вира *Гюмбюртията* се намира скалният феномен *Минаре таи*.

3.3. Село Лъкавица. Населено е изцяло с българомохамедани. Разположено е на един склон, доминиран от върха *Кокальев чукал*. Над селото се намира топосът *Черквата*. Джамията се намира в днешния център на селото, но някога – в долния му край. Непосредствено над и до джамията се е намирало гробището, днес новото е под селото на другия склон към *Мешовската махала*. Курбаните се правят до джамията. Във вертикален план най-високото място е *Кокальев чукал* и под нея, но над селото *Черквата*, селото и в долния му край джамията с гробището.

3.4. Село Борово. Населено изцяло с българи християни, преселници основно от селата Момчиловци и Соколовци (до 1934 г. – с. Горно Дерекьой и

²¹ Параклисът е построен от местни жители със значителна подкрепа на сдружението „Родопски хайдути“.

²² Помен за починали, който се прави на 40-ия или 52-ия ден след смъртта (**Родопи 1994**: 207). Специфичното за фолклорната култура на българомохамеданите от Източен Рупчос е, че *мевлютьт* може да се направи „на живо“ – т. е. всеки човек може сам да си го направи, ако има притеснения, че след като почине ще остане без помен. Вж. (**Рангочев 2006б**: 52–56)

с. Долно Дерекьой). До края на 30-те години в Борово е имало българомохамедани, които се изселват в Р Турция. Разположено е на един склон, който завършва с върха *Кръстов*. Всичките десет параклиса на селото: „Свети Илия“, „Свети Костадин“, „Свети Герге“, „Света Неделя“, „Свети Дух“, „Свети Спас“, „Свети Петър“, „Света Летения“, „Свети Димитър“ и „Свети Никола“, са разположени между *Кръстов* и селото в посока север – изток – юг. Част от параклисите са конституирани от преселниците непосредствено след населването им в Борово, като сакралните им места са били показани от местните българомохамедани. Останалите параклиси са известни само като топоси, посочени от един българомохамеданин непосредствено преди изселването на последните боровски българомохамедани в Р Турция през 30-те години на ХХ в. (**Бедров 2003б**: 163–196) Черквата „Света Богородица“ е построена в долния край на селото, а старото и новото гробище също са в долния му край. По същото време (30-те години на ХХ в.) започва конституирането на *Кръстов* като мощен култов център, който доминира не само в село Борово, но вече има и национални измерения (**Рангочев 2000б**: 100–103). „Кръстов се осветява от Ерусалим, а „Свети Дух“ (параклис в с.Борово) се осветява от Кръстов“²³. Във вертикален план най-високото място е *Кръстов*, след това са параклисите на Борово, селото с черквата в долния край и накрая под селото са старото и новото гробище.

3.5. Село Джурково – махала Надежда. Населена изцяло с българи мохамедани. Формирана е през 60-те години на ХХ век от жители на 15 махали. Може да се предположи обаче, че доминираща махала е била *Мутъовска*, ситуирана на *Мутъовска бърчина*²⁴. Махала *Мутъовска* се намирала на западния склон на рида *Манастирщице* с доминиращ връх *Кокалъев чукал* и седловината *Батурица*. Над махалата, на около 200 м се намира местността *Курбаните*, където са ставали всички курбани на петнадесетте българомохамедански джурковски махали (**Малчев 1999**: 227–230). До 20-те години на ХХ в. в махалата е имало джамия, а непосредствено под нея са гробищата. Във вертикален план най-високото място е местността *Курбаните*, под нея е *Мутъовска махала* с джамията и най-долу – гробището.

3.6. Село Джурково – *Селото*. Населено с българи християни, преселници предимно от селата Момчиловци и Соколовци (до 1934 г. – с. Горно Дерекьой и с. Долно Дерекьой). Разположено е на западния склон на рида *Манастирщице*. Доминиращ връх над селото е *Свети Герге*²⁵. Селото има четири параклиса: „Свети Илия“, „Свети Герге“, построеният през 1993 г. „Свети Дух“ и „Свети Никола“, построен през 2013 г. Всички параклиси са разположени над селото в посока изток – югозапад. Черквата „Света Богородица“,

²³ Инф. Елена Костандинова Бедрова, р.1931 г. в с. Борово, обр. VI кл., земеделие.

²⁴ В изследването се разглежда преди всичко тази махала, поради очевидно доминиращото ѝ значение – в нея се намират м. *Курбаните*, джамията и пр..

²⁵ Срв. аналогичната ситуация в с. Дряново.

която има и костница, е разположена в долния край на селото. Под черквата непосредствено е гробището. Във вертикален план най-високото място е параклисът „Свети Герге“, под него е селото и в долния му край е черквата с гробището.

3.7 Село Югово. Най-старото християнско селище в региона на Източен Рупчос. Най-важният сакрален топос в землището на с. Югово е връхът *Боже име* (Рангочев 2000а: 98–100). В миналото там е имало събор на празника на *Свети Пантелей* (Вмчк. Пантелеймон – 27.07.). Според археологическата карта на общ. Лъки, на *Боже име* е имало тракийско светилище, по-късно средновековна църква, днес разрушена и считана от жителите на с. Югово за параклис. Върху югозападния ъгъл на основите на църквата е израсъл черен бор с диаметър на ствола около 1,10 м – т.е. на приблизителна възраст около 350–400 г. На един от корените на бора е забит метален кръст, който показва, че дървото е оброчно и фиксира мястото на параклиса. Същият по размери, форма, изработка и т. н. кръст е открит при археологически разкопки в крепостта *Лютница* край Ивайловград²⁶. Находките около него го датират около II пол. на XVI век. Аналогичен кръст бе показан от местен иманяр на автора на този текст и на д-р Р. Малчев през 2003 г. в с. Борово, общ. Лъки, обл. Пловдивска. Той го намерил при „разкопки“ в неуточнени руини на църква около връх *Дорудаа*. Всичко това дава основание да се предположи, че е много вероятно тези кръстове да имат широко разпространение в района на Средните и Източните Родопи. *Боже име* е с надморска височина около 1350 м и е на главното било на *Радюва планина*, по което е минавал стар римски път, част от Големия презродопски път (Спиридонов 1992: 7–29), използван до средата на XIX век (Панайотов, Страшимиров 1982: 271; Маджаров 2009). *Радюва планина* започва с рида *Възнесен* от водослива на *Юговска река* с река *Чая* през *Кълвачовица* и *Боже име*. На 50–60 м от най-високото му място има параклис на *Свети Пантелей*²⁷ (Св. вмчк. Пантелеймон – 27.07.). В миналото там се е правел събор на празника на *Свети Пантелей*. Сакралният комплекс *Боже име-Змийна дупка-Аязмото* над с. Югово има и до днес изключително важно значение за местната християнска фолклорна култура (Рангочев 2001: 228–237). Комплексът заема западната част от билото на *Радюва планина* (*Възнесен-Кълвачовица-Боже име*), а негов център е връхът *Боже име*. Той се състои от връх *Боже име* и пещера или по-вероятно пещерен комплекс *Змийна дупка* (с фонетични варианти *Змейска дупка*, *Змийска дупка*, *Змеева*

²⁶ По информация на д-р Веселин Хаджиангелов – археолог в ГИМ – Самоков и участник в разкопките на крепостта *Лютница* през 2002 г. (Вж. Петрунова 2004: 272–276).

²⁷ В местния вариант на българската фолклорна култура оброчните места се номинират с „параклис“. Най-често той се състои от оброчно дърво и малък зид от суха зидария с височина до 1 м и дължина до 3 м, с полукръгла форма, наподобяваща на апсидата на православен храм.

дупка и др.) и извор на инфилтрационни води, номиниран от местното население от с. Югово като *Аязмото*. Входът на пещерния комплекс *Змийна дупка* се намира на западната страна на посочения връх *Боже име* и, според фолклорни сведения, минава под него в посока запад-изток, а изходът ѝ е с няколко отвора на югоизточния склон *Червената стяна* над с. Югово, състоящ се от отвесни скали. Местни фолклорни легенди²⁸ твърдят за намирани човешки кости, имане в пещерата, но понастоящем няма човек от с. Югово, който да я е прекосявал. Малко над и встрани от *Червената стяна* се намира *Аязмото*, откъдето през дъждовни дни (пролет и есен) излиза инфилтрационна вода, която според жителите на с. Югово е свещена и лековита. Наличната информация позволява карстовият комплекс *Змийна дупка-Аязмото* над с. Югово да бъде определен като част от Среднородопската синклинала, като посоката на пещерния комплекс съвпада с характерните за синклинала разседа с посока запад-изток. Изворът *Аязмото* е периодичен карстов извор, а водата, която извира от него, се подхранва от големи и продължителни валежи (**Антонов, Данчев 1980**: 323–324). Според информаторите от с. Югово, това се е случвало доста рядко, което вероятно е спомогнало за съхраняването на спомена за неговата лековита вода.

4.0. Както става ясно от направеното по-горе описание на сакралното пространство на изследваните села от Източен Рупчос, моделът за организиране на пространството е един и същ. Доминиращо значение за организиране на сакралното пространство има посоката горе-долу. Хоризонталната организация на пространството не е релевантна за селата в района. Във вертикална моделът има следната йерархия: култов топос – населено място – култова сграда – гробище. Очевидно е, че тази организация на пространството следва митологичната триделна пространствена схема: Сакрално (високо, култов топос) – Профанно (среда, населено място) – Отвъдно (гробище). Важно е да се подчертае, че тази вертикална организация на пространството е характерна както за българите християни, така и за българите мохамедани в района. Това се потвърждава от двата топонима *Малката черква* и *Голямата черква*, които се ситуират под вече несъществуващите махали *Себиовска* и *Фезовя извор* на село Джурково – конфигурация, характерна за епохата преди помохамеданчването на Източен Рупчос през втората половина на XVII в.

5.0. Вертикалната организация на сакралното пространство на селата в Горен Рупчос се различава коренно от организацията на сакралното пространство в други райони на България, където е характерна хоризонталната, индоевропейска космография, със значими център и периферия²⁹. Въпреки наличието и на хоризонтален, и на вертикален модел за организация на пространството

²⁸ Архив на Асоциация „Онгъл“ (ААО), с. Югово, Папка No.1/1997 г.

²⁹ Нещо повече – в гр. Самоков и Самоковската котловина сакралното пространство на града/селото е организирано по алтернативен на Източен Рупчос начин – обикновено на височина над града/селото са разположени гробището и селският храм

в българската митология, вероятно по-древен е вертикалният. Разделянето на сакралното пространство на три и неговата нарастваща степен на сакралност по вертикала е характерно, както за прабългарите, така и за българският етнос в периода до XII век (**Калоянов 2003**: 105–138). Всичко това дава основание да се предположи, че вертикалната организация на сакралното пространство на селата в Източен Рупчос е архаичен тип и е характерна за времето преди падането на България под османска власт в края на XIV в. Вероятно, за съхраняването ѝ е допринесъл и силно развитият култ към Слънцето в Родопите (**Начева Т., Калайджиева 1991**: 69–79), който е проследим поне до началото на I хил. пр. Р. Хр. (**Стоева, Мъглова, Гиндева, Радославова 1986**: 87–98).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Антонов, Данчев 1980: Антонов, Х., Д. Данчев. *Подземните води в НРБ*. София: Изд. „Техника“. // **Antonov, Danchev 1980**: Antonov, H., D. Danchev. *Podzemnite vodi v NRB*. Sofia: Izd. „Tehnika“.

Барт 1994: Барт, Р. Текстовой анализ одной новеллы Едгара По – В: –Барт, Р. *Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Москва .

Бедров 2003а: Бедров, И. *Кръстов/Кръстова гора*. София: ИИК „РОД“. // **Bedrov 2003a**: *Krastov/Krastova gora*. Sofia: ИК “ROD”.

Бедров 2003б: Бедров, И. *История на Борово, Средни Родопи*. София: ИИК „РОД“. // **Bedrov 2003b**: *Istoria na Borovo, Sredni Rodopi*. Sofia: ИК “ROD”.

Дичев, Хайтов 1965: Дичев Сл., Хайтов Н. *Село Манастир, Смолянско*. София: Изд. Отечествен фронт. // **Dichev, Haitov 1965**: *Selo Manastir, Smoliansko*. Sofia: Izd. Otechestven front.

Елиаде 1998: Елиаде, М. *Сакралното и профанното*. София: Изд. ЛИК. // **Eliade 1998**: Eliade, M. *Sakralnoto i profannoto*. Sofia: Izd. LİK.

Елиаде 2002: Елиаде, М. *Митът за вечното завръщане*. София: Изд. „Захарий Стоянов“. // **Eliade 2002**: Eliade, M. *Mitat za vechnoto zavrashthane*. Sofia: Izd. “Zaharii Stoianov”.

Калоянов 2003: Калоянов, А. Старобългарските шамани. Религиозен опит и социални функции. София: ИИК „РОД“. // **Kaloianov 2003**: Kaloianov, A. *Starobalgarskite shamani. Religiozen opit i socialni funkcii*. Sofia: ИК “ROD”.

Лао Дзь 1980: Лао Дзь. Дао дъ цзин. – В: *Древнокитайски мислители*. Прев. Д. Беливанова. София: Изд. „Наука и изкуство“. // **Lao Dza 1980**: Lao Dza. *Dao da dzin*. – In: *Drevnokitaiski mislители*. Sofia: Izd. “Nauka i izkustvo”.

Лосев 1930: Лосев, А. Ф. *Диалектика мифа*. Москва: Издание автора. // **Losev 1930**: Losev, A. F. *Dialektika mifa*. Moskva: Izdanie avtora.

Лотман, Успенский 1973: Лотман, Ю. М., Успенский Б. А. Миф – имя – культура. – В: *Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. Вып. 308*. Тарту, 282–303. // **Lotman, Uspenskii 1973**: Mif – imia – kultura. – In: *Uchen. zap. Tart. gos. un-ta. No. 308*. Tartu, 282–308.

(напр. с. Алино, с. Радуил). Когато след Руско-турската война от 1877–1878 г. се строи нов храм, то неговото място е долу в центъра на града/селото (напр. с. Радуил).

Льо Бон 1905: Льо Бон, Гюстав. *Психология на тълпите*. Кюстендил. // **Lio Bon 1905:** Lio Bon, Gustav. *Psihologia na talpите*. Kustendil.

Маджаров 2009: Маджаров, М. *Източният презродопски римски път*. // **Madjarov 2009:** Madjarov 2009. *Iztochniat prezrodopski rimski pat*. < https://www.uni-vt.bg/res/5015/36_M_Madzharov_Arheologia_2.pdf >[30.08.2022]

Малчев 1999: Малчев, Р. Култовото средище „Курбаните“ край село Джурково, Горен Рупчос. – В: *Rhodopica*, г. II, 1999, кн. 1, 227–230. // **Malchev 1999:** Malchev, R. Kultovoto sredishte “Kurbanite“ krai selo Djurkovo, Srednite Rodopi. – In: *Rhodopica*, g. II, 1999, кн. 1, 227–230.

Начева, Калайджиева 1991: Начева, Т., Хр. Калайджиева. Проучване астрономическите познания на най-възрастното население в Средните Родопи (Космологични и космогонични представи, наименования и легенди за звезди и съзвездия) – В: *Интердисциплинарни изследвания, т. XVIII*. София: АИМ БАН, 69–79. // **Nacheva, Kalaidjieva 1991:** Nacheva, T., Hr. Kalaidjieva. Prouchvane astonomicheskite poznanja na nai-vazrastnoto naselenie v Sradnite Rodopi (Kosmologichni i kosmogonichni predstavi, naimenovania i legendi za zvezdi i sazvezdia). – In: *Interdisciplinarni izsledvania. T. XVIII*. Sofia: AIM BAN, 69–79.

Огибенин 1965: Огибенин, Б. Л. Замечание о структуре мифа в „Ригведе“. – В: *Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. Вып. 181*. Тарту, 192–197. // **Ogibenin 1965:** Ogibenin, B. L. – In: *Uchen. zap. Tart. gos. un-ta. No. 181*. Tartu, 192 – 197.

Панайотов, Страшимиров 1982: Панайотов, И., К. Страшимиров. *Пътеводител Родопи*. София: Изд. „Медицина и физкултура“. // **Panaiotov, Strashimirov 1982:** Patevoditel Rodopi. Sofia: Izd. “Medicina I fizkultura”.

Петрунова 2004: Петрунова, Б. Средновековната крепост при село Рогозино, Ивайловградско. – В: *Годишник на Асоциация „ОНГЪЛ“*, т. IV, „Етнос и менталност“, год. 4, София: ИИК „РОД“, 272–276. // **Petrunova 2004:** Petrunova, B. Srednovekovnata krepост pri selo Rogozino, Ivailovgradsko. – In: *Godishhnik na Asociacia “Ongal”*, t. IV, god. 4. Sofia: ИИК “ROD”, 272–276.

Рангочев 1999: Рангочев, К. Сакралната топонимия и сакралното пространство на селата в Горен Рупчос. – В: *Rhodopica*, г. II, 1999 г., кн. 1, 227–230. // **Rangochev 1999:** Rangochev, K. Sakralna toponimia I sakralno prostranstvo na selata v Goren Rupchос. – In: *Rhodopica*, g. II, 1999, кн. 1, 227–230.

Рангочев 2000а: Рангочев, К. Сакронимът „Боже име“. – В: *Арnaudов сборник, т. I*. Русе: Изд. Лени Ан, 98–100. // **Rangochev 2000:** Rangochev, K. Sakronimat “Boje ime”. – In: *Arnaudov sbornik, t. I*. Ruse: Izd. Leni An, 98–100.

Рангочев 2000б: Рангочев, К., Небесните камбани на „Кръстов“ – модел за набавяне на сакралност. – В: *Годишник на Етнографски музей – Пловдив “Камбаната. Бит, обред, мит”*, т. IV. 1999 г. Бокова, И. (гл. ред.). Пловдив: ЕМ, 100–103. // **Rangochev 2000b:** Nebesnite kambani na “Krastov” – model za nabaviane na sakralnost. – In: *Godishhnik na Etnografski muzei – Plovdiv “Kambanata. Bit, obred, mit”*. T. IV. 1999 g. Bokova, I. (gl. red.). Plovdiv: EM, 100–103.

Рангочев 2001: Рангочев, К. История и историци, текст и хипертекст II. Върхът „Боже име“. – В: *Годишник на Асоциация „ОНГЪЛ“*, т. II, год. 2, 2001 г., „Култ и обредност“. София: ИИК „РОД“, 228–237. // **Rangochev 2001:** Rangochev, K. Istoria i istorici, text i hipertext. Varhat “Boje ime”. – In: *Godishhnik na Asociacia “Ongal”*, t. II, god. 2, “Kult i obrednost”. Sofia: ИИК “ROD”, 228–237.

Рангочев 2006а: Рангочев, К. Светци – патрони на църкви в Самоковско. – В: *Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“, Център за славяно – византийски проучвания „Иван Дуйчев“, т. 94 (13), 2004 г.* София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 265–270. //

Rangochev 2006: Rangochev, K. Svetci – petroni na carkvi v Samokovsko. – In: *Godishnik na SU “Sv. Kl. Ohridski”, Centar za slaviano - vizantiiski prouchvania “Ivan Duichev”, t. 94(13), 2004.* Sofia: UI “Sv. Kl. Ohridski”, 265–270.

Рангочев 2006б: Рангочев, К., Погребалният обичай **девер** в контекста на българската фолклорна култура в Източен Рупчос, Средните Родопи. *Арnaudов сборник. Доклади и съобщения, т. IV*, Русе: Изд. Лени Ан, 52–55. // **Rangochev 2006б:** Pogrebalniat obichai **dever** v konteksta na balgarskata folklorna kultura v Iztochen Rupchos. – In: *Arnaudov sbornik, t.IV.* Ruse: Izd. Leni An, 52–56.

Рангочев 2012: Рангочев, К. Фолклор и религия: за някои конституентни елементи на българската менталност – конфесионалният проект vs. политическият проект. – В: *Етнологията в България – история, методи, проблеми.* Лулева, А. (гл. ред.), София: АИ „М. Дринов“. // **Rangochev 2012:** Rangochev, K. Folklor i religia: za niakoi konstituentni elementi na balgarskata mentalnost – konfesionalniat proekt vs. politicheskiat proekt. – In: *Etnologiatata v Balgaria – istoria, metodi, problemi.* Luleva (gl. red.). Sofia: AI “M. Drinov”.

Рангочев 2014: Рангочев, К. Регионални измерения на православната менталност: Самоков и Самоковско. – В: *Годишник на Асоциация “ОНГЪЛ“, т. XIII, “ИМЕ И СВЯТОСТ”, год. 9, 2014,* София: ИИК “РОД”, 322–329. // **Rangochev 2014:** Rangochev, K. Regionalni izmerenia na pravoslavната mentalnost: Samokov i Samokovsko. – In: *Godishhnik na Asociacia “Ongal”, t. IX, god. 9, “ИМЕ I SVIATOST”.* Sofia: ИК “ROD”, 322–329.

Спиридонов 1992: Спиридонов, Т. Големият път през Родопите. – В: *Поселищни проучвания, г. 1, кн. 1, 7–29.* // **Spiridonov 1992:** Spiridonov, T. Golemiat pat prez Rodopite. – In: *Poselishтни prouchvania, g. 1, No. 1, 7–29.*

Стоева, Мъглова, Гиндева, Радославова 1988: Стоева А., Б. Мъглова, В. Гиндева, Цв. Радославова, Тракийското скално светилище „Белинташ“ край с. Мостово, Пловдивско – модел на древна обсерватория. – В: *Интердисциплинарни изследвания, т. XV.* София, АИМ БАН, 1988 г., 86–97. // **Stoeva, Maglova, Gindeva, Radoslavova 1988:** Stoeva, A., B. Maglova, V. Gindeva, Cv. Radoslavova. Trakiiskoto svetilishte “Belintash“ krai selo Mostovo – model na drevna observatoria. – In. *Interdisciplinarni izsledvania, t. XV.* Sofia, AIM BAN, 1988, 86–97.

Тамм 1956: Тамм, И. Е. А. Эйнштейн и современная физика – В: *УФН, 1956, том 59, номер 1.* Москва: 5–10. // **Tamm 1956:** Tamm, I. E. A. Einshtain I sovremennaia fizika. – In. *UFN, 1956, t. 59, No. 1.* Moskva, 5–10. <<http://www.mathnet.ru/links/51cc2842d1067b2d78935a855c61082c/ufn12786.pdf>>[30.08.2022]

Топоров 1979: Топоров, В. Н. Об одном способе сохранения традиции во времени: имя собственное в мифопоэтическом аспекте. – В: *Проблемы славянской этнографии.* Ленинград: Изд. „Наука“, ЛО, 141–149. // **Toporov 1979:** Toporov, V. N. Ob odnom sposobe sohranenii tradicii vo vremeni: imia sobstvenoe v mifopoeticheskom aspekte. – In. *Problemi slavianskoi etnografii.* Leningrad: Izd. “Nauka”, LO, 141–149.

Франкфорт, Франкфорт, Уилсон, Якобсон 1984: Франкфорт, Г., Г. А. Франкфорт, Дж. Уилсон, Т. Якобсон. *В предверии философии. Духовные искания древ-*

него човека. Москва: Изд. „Наука“. // **Frankford, Frankford, Uilson, Yakobson 1984:** Frankford, G., G. A. Frankford, Dj. Uilson, T. Yakobson. *V predverii filosofii. Duhovnie iskania drevnego cheloveka*. Moskva: Izd. “Nauka”.

Jakobson 1971: R. Jakobson. Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. – In: R. Jakobson, *Selected Writings, Volume II Word and Language*, The Hague – Paris.

Библия 1991: Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет. София: Св. Синод на Българската църква. // **Biblia 1991:** *Biblia sirech knigite na Sveshtenoto pisanie na Vethia i Novia Zavet*. Sofia: Sv. Sinod na Balgarskata carkva.

Енциклопедия „България“ 1986: *Енциклопедия „България“, Том 5*. София: Изд. на БАН. // *Enciklopedia “Bulgaria”*. T. 5. Sofia: Izd. Na BAN.

Родопи 1994: *Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура*. Попов, Р. (гл. ред.). София: ЕИМ БАН. // **Rodopi 1994:** *Rodopi. Tradicionna narodna duhovna i socionormativna kultura*. Popov, R. (gl. red.). Sofia: EIM BAN.